ÇEVRE VE AHLAK

SEMPOZYUM BİLDİRİ METİNLERİ

GAZİANTEP, 2014

ÇEVREYİ KORUMAYA ESAS TEŞKİL EDECEK İSLAM HUKUKU KAİDELERİ

Savaş KOCABAŞ*

Giriş

İslam'ın çevreye verdiği önem bu din hakkında asgari bilgilere sahip kimselerce bilinen bir husustur. İslam ve çevreye dair hala değinilmemiş birçok alan ve ele alınmamış birçok konu bulunmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla daha önce hiç yapılmamış çalışmalardan biri de konuyu İslam hukuk kaideleri açısından ele alan çalışmalardır. Bu konunun en önemli yönlerinden biri, külli kaideler olması sebebiyle geniş bir perspektife sahip olması, dolayısıyla onlarca ve yüzlerce örneğe/hükme kapı aralayıcı ve onlara kaynaklık edici özellik taşımasıdır.

Bu çalışmamızda biz İslam Hukuku'nun bugünkü anlamdaki çevre konusuna temel teşkil edebilecek kurallarını ortaya koymaya çalışacağız. İslam'da çevrenin çerçevesini çizdikten sonra konuya dair kaideleri ele alacağız. Her bir kaidenin önce anlamını ve dayandığı delilleri, ardından da İslam hukukçularının direk veya dolaylı olarak değindikleri örnekleri zikredecek, daha sonra günümüzden örnekler getirmeye çalışacağız. Çağımızdan sunacağımız örneklerde kendi görüşümüzü ifade edecek, kesin bir dil kullanmamaya özen göstereceğiz.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, *skocabas@gantep.edu.tr*.

Böylesi (genel) bir sempozyum için hazırlanmış bu sınırlı çalışmayı bir giriş olarak görüyoruz. Geniş bir alan olması sebebiyle daha başka akademik çalışmalarla konuya daha fazla katkıda bulunulabilir.

Sempozyum tamamen dini veya hukuki bir nitelikte olmadığından bu çalışmada yalın bir dil kullanmaya özen gösterdiğimizi de burada belirtmek isteriz.

I. İslam'a Göre "Çevre" Kavramının Çerçevesi

Günümüzdeki "çevre" kavramı ışığında İslam'daki çevre konusuna baktığımızda İslam'da "çevre"nin, insanın yaşamında herhangi bir şekilde ilişki içinde olduğu ve karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu her şeyi kapsadığını söyleyebiliriz. İnsan, içinde yaşadığı coğrafya, birlikte hayat sürdüğü insanlar ve aynı coğrafyayı paylaştığı tüm canlılarla uzaktan veya yakından bir ilişki içerisinde olduğuna göre, yakından uzağa tüm coğrafyalar, insanlar ve canlılar onun açısından çevre kapsamında kabul edilebilir.

Dolayısıyla Müslüman için "çevre"; mekanlardan evvela evi ve çevresi, mahallesi, sonra köy, ilçe veya şehri, sonra dağları, ovaları, denizleri ve nehirleriyle ülkesi ve nihayetinde havası, ozonu, okyanusları ve kıtalarıyla tüm dünya, hatta uzaydan erişebildiği her yer; insanlardan önce kendisi ve ailesi, sonra akraba ve komşuları, sonra aynı şehir, ülke ve gezegeni paylaştığı hemşerileri, vatandaşlar ve tüm insanlar; diğer canlılardan ise yerkürede yaşayan tüm bitki ve hayvanlar girer. Müslümanın anılan şeylerle ilişki ve sorumluluğu uzaktan yakına doğru artış gösterir.

Dolayısıyla "İslam ve Çevre" derken ve İslam'ın bu konudaki kurallarını ele alırken de müslümanın tüm hayatını kapsayan ve bütün davranışlarını ilgilendiren bir olgudan bahsediyoruz. Çünkü müslüman sınırsız bir özgürlüğe sahip değildir. Onun özgürlüğü , "kendisine ve çevresine zarar verdiği" veya "kendi haklarını ve çevredekilerin hakkını ihlal ettiği" yerde biter. Başkalarının hakkına geçtiği anda karşısına "kul hakkı" adı verilen "İslam'ın kırmızı çizgisi" çıkar ve onu bundan engeller. Kul hakkı ise Allah'ın (c.c.) affetmeyip hak sahiplerine havale ettiği hassas bir konudur.

İslam'da çevre kavramı buraya kadar anlattıklarımızdan da kapsamlıdır. Çünkü İslam'a göre insanın, çevreden önce kendisine karşı da sorumluluğu vardır ve onda da mutlak özgürlüğü yoktur. Çünkü o kendisi dâhil hiçbir şeyin mutlak sahibi değildir. Bedeni, ruhu, kalbi, aklı ve malı-mülküyle sahip olduğu her şey kendisine emanettir ve bunlardaki tasarrufları da İslam'ın getirdiği belli kurallara tabidir. Dolayısıyla, kendi ruhu, bedeni ve öz malı da çevre kapsamında olup İslam'ın çevreye dair hükümleri onu da içerir. Bu açıdan İslam'daki "çevre"

algısının diğer çevre algılarından daha geniş ve kapsamlı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

İslam'ın korumayı hedeflediği beş esası İslam hukukçuları *din, can, akıl, nesil/soy ve mal* şeklinde sıralamışlardır. Yani devlet ve her bir şahıs kendisine veya başkasına ait bu değerleri korumakla yükümlüdür. İslam'ın emir, tavsiye ve yasaklarla ortaya koyduğu ahlaki ve hukuki kural ve hükümlerle insanların dini, canı, aklı, soyu/namus ve malı tehlikelere karşı korumak hedeflenmiştir.

Bunlar arasında bizatihi "çevre"nin anılmaması İslam'ın çevreye önem vermediği ve onu koruma gibi bir çabasının olmadığı anlamına gelmez. Çünkü İslam hukukçuları her şeyi daha çok insan merkezli düşünmüşler, dolayısıyla yukarıdaki beş şeyi anmakla yetinmişlerdir.

Fakat, İslam hukukçularının zarar ve onu önlemeye/gidermeye yönelik fıkıh kuralları için zikrettikleri örneklerde görüleceği gibi, İslam Hukukunda korunmaya çalışılan şeyler arasında bugünkü anlamda "çevre"nin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü her bir çevre öğesi mutlaka yukarıdaki beş esastan birinin kapsamında yer alır. Hatta bu noktada, yukarıda verdiğimiz İslam'ın çevreye çizdiği çerçeve ışığında bakılacak olursa, İslam'ın korumayı hedeflediği tek şeyin "çevre" olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kaldı ki, İslam bilim adamlarının ifade ettikleri gibi "Kullanılan kelimeler farklı olsa da önemli olan manadır." Veya başka bir deyişle "Literatür için seçilen kelime hususunda tartışmak anlamsızdır (önemli olan mana birliğidir)" (لا مُشاحّةَ في الاصطلاح). Yani literatürlerin belli kelimelerle ifade edilme şartı yoktur.

İslam'ın böylesine geniş perspektifli bir çevre algısı varken sırf bu terimi kullanmadığından dolayı onun çevreye önem vermediği veya ona dair bir sözünün bulunmadığını söylemek ona büyük haksızlık ve büyük bir hata olacaktır.

II. Çevre Konularına Esas Teşkil Edecek İslam Hukuk Kaideleri

Bu bölümde modern çevrecilik alanında yer alan konulara dair kural niteliği taşıyan bazı İslam Hukuk kuralları zikredilecektir. Her bir kural Arapçası ve Mecelle'deki[1] madde numarasıyla zikredilecek, kaideye dair bazı bilgiler

[1] Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye veya kısaca Mecelle, 1868-1878 yılları arasında Divan-ı Ahkam-ı Adliyye nazırı Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından derlenen İslami özel hukuk (medeni hukuk) kuralları kodeksidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım yüzyılında şer'i mahkemelerde hukuki dayanak olarak kullanılmıştır. Bir giriş, 16 bölüm, 73 bab ve 1851 maddeden oluşan Mecelle, kendi çağında 13 yüzyıllık İslami fıkıh geleneği üzerinde inşa edildiği halde, maddeler halinde düzenlenmiş analitik ve pozitif bir hukuk sistemi oluşturma çabasıdır. Bkz. Erdem, Sami, *Türkçe'de Mecelle Literatürü,* Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, sayı: V, 2005, s. 674, 675; Aydın, Mehmet Akif, *Mecelle'nin Hazırlanışı,* (Osmanlı Araştırmaları, IX), s. 31; www.wikipedia.org/wiki/Mecelle.

verildikten sonra klasik İslam Hukuku kaynaklarında yer alan örnekleri zikredilecektir. Ardından kaideyi günümüze uyarlama maksadıyla modern çevrecilik konularından örnekler verilmeye çalışılacaktır.

Sözkonusu kaideler üç grup halinde sunulacaktır; bunların dokuzu zarar ve onun izalesi/önlenmesi, dördü zaruret, üçü ise başka farklı konulardadır.

A. Zarar ve İzalesine Dair Kaideler

İslam her türlü zulüm ve haksızlığı yasaklamıştır. Bir kudsî hadiste yüce Allah *"Ey kullarım, ben zulmü kendime yasak kıldım. Onu aranızda da yasakladım. Öyleyse birbirinize zulmetmeyin"* buyurur.[2]

Hükümleri "*menfaati celp, zararı def*" yani, "insanın din ve dünyasının faydasına olan şeyleri sağlama ve zararına olan şeyleri engelleme" esası üzerine kurulu olan ve insanın hayatını, sağlığını, aklını ve neslini korumayı hedefleyen İslam, onun ister kendisine ister başkasına zarar vermesine izin vermez.

Dolayısıyla İslamî hükümlerin büyük çoğunluğunun zarar ve zulümle savaş, fayda ve adaleti yayma üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz. İslam, zarar ve zulmün tüm aşamalarıyla savaşır; onların yapılmasını yasaklayarak meydana gelmesinin önüne geçmeye çalışır. Meydana geldikten sonra giderilmesi ve telafi edilmesini emrederek ortadan kaldırılmasını sağlamaya çalışır. Bu konularda birtakım detaylar zikreder, kayıt ve kurallar getirir. Zarar ile yarar arasında veya farklı derecedeki yarar ve zarar arasında çelişki söz konusu olduğunda aralarında yapılacak tercihin kurallarını koyar. Şimdi bu kaideleri, zarar konusunda bir resim ortaya koyacak şekilde sırayla incelemeye çalışacağız.

1. Kaide. İslam'da Zarar Vermek de Zarara Zararla Karşılı Vermek de Yoktur "لا ضرر ولا ضرار" (Mecelle: 19. Madde)

Yani, İslam'da başkalarına zarar vermek de verilen bir zarara zararla mukabelede bulunmak da (veya başka bir ifadeyle: kişilerinin birbirlerine karşılıklı zarar vermeleri de) yoktur. Bu, İslam hukukunda yasaklanan, İslam ahlakına yakışmayan bir harekettir.

İslam hukukçularının en önemli kaideler arasında zikrettikleri ve fıkhın (ibadet konularını da içine alan genel İslam hukuku bilimi) muhtelif alanlarında uyguladıkları kaidenin sözleri harfiyen, Hz. Peygamber (s.a.v)'in bir hadisinden alınmıştır.[3]

---

2 Müslim, "*Birr ve Sıla",* 2577; İbn Hibban, "*Rekaik*", 619; Bezzar, *el-Müsned*, no: 4053.

3 Malik, *el-Muvatta'*, IV/1078; Hakim, *el-Müstedrek,* II/66; İbn Mâce, *"el-Ahkam",* 2340.

Kaidedeki zarar (ضَرَر) kelimesi zarar vermek manasına gelir.

Kaideye göre her türlü zarar, her türlü zulüm ve hak ihlali, her türlü tecavüz ve gasp yasaktır. İnsanlara, hayvanlara, bitkilere yapılan her türlü zarar, bunların hayatlarını devam ettirmelerinin önemli unsurlarından olan hava, su, toprak vs.ye yönelik her türlü tahrip ve zarar da bu kaide kapsamındadır.

Dolayısıyla insanların canına, malına, aklına, ırzına yönelik her türlü tecavüz haramdır, yasaktır.[4] Günümüzdeki geliştirilmiş modern çeşitleriyle her türlü tecavüz, soygun, gasp ve hak ihlalleri de bu kaide gereğince İslam hukukunda yasaktır.

Sigara, içki, uyuşturucu maddeler gibi insan sağlığına zarar veren her türlü maddeyi kullanmak İslam'da yasaktır. Mesela sigara içerken etrafındakileri onun dumanı ve kokusuyla rahatsız etmek de bu kaide gereği yasaktır.

Gıda ve ilaç üreticilerinin zorunlu olmaksızın ürünlerinde insan bedenine ve psikolojisine zarar verici maddeler kullanmaları, hayvan yemi veya ilacı üreten, bitki ilacı üreten firmaların onlara zarar verecek ve yapılarını bozacak nitelikte ürünler üretmeleri de bu kapsamdadır.

İnsanın işitme sistemini olumsuz etkileyen, işinde performansını düşüren, öğrenme gücünü azaltan, insanlarda görülen stresin en büyük nedenlerinden olan "gürültü kirliliği"[5] de bu kural kapsamındadır. Bu yüzden araçların gereksiz yere korna çalmaları, komşuların yüksek ses ve gürültüyle birbirlerini rahatsız etmeleri, eğlence ve düğünlerde yüksek sesle müzik çalınması İslam'da yasak olup bir sonraki kural gereği, bunların engellenmesi için yasal düzenlemeler yapılmalı, rahatsız edenlere cezai müeyyideler uygulanabilmelidir.

Yaşamakta olduğumuz şehir, mahalle ve sokaklarda görüntü kirliliğine yol açacak, araçların seyrini engelleyecek veya kazalara neden olabilecek her türlü yapı ve inşaat da bu kaide kapsamındadır. Bu yüzden küçük bir taş dahi olsa yoldan almak Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadisinde "sadaka", yani Allah'ın (c.c.) mükafat vaat ettiği güzel hareket olarak nitelenmiştir.[6] Bazen çok basit şeylerden büyük kazalar olabilmektedir. Örneğin, normal hızda giden bir motosikletli küçük bir taşa denk geldiğinde dengesini yitirebilir ve o anda oradan geçmekte olan bir aracın altına girip ölebilir. Bu tür kazalara az da olsa rastlanabilmektedir.

---

4 Şatıbî, *el-Muvafakat,* Dar-ı İbn Affan, Kahire 1997, III/184, 185.

5 tr.wikipedia.org *"Gürültü Kirliliği"* mad.

6 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, hadis no: 8183; Nesâî , *Eyman* , 16; İbn Huzeyme, *"el-İmame fi's-Salat",* 1493; İbn Hibban, "*Zekat"* 3381. Ebû Hureyre (r.a.)'tan rivayet edilmiştir.

Çevreyi temiz tuttuğumuzda bu tür muhtemel zararlardan korunduğumuz gibi huzur veren tertemiz bir çevre nimetine de kavuşmuş oluruz. Kirli ve dağınık bir çevrenin insan psikolojisine dahi olumsuz etkileri vardır. Psikologların ve eğitimcilerin verimli ders çalışmada düzenli bir oda, masa ve çevrenin şart olduğu üzerinde ısrarla durmaları elbette boşuna değildir.

Hayvanlara zarar ve eziyet de bu kaide kapsamındadır. Hz. Peygamber bir kadının cehennemde azap görme sebebini bir kediyi aç-susuz bırakıp eziyet etmesini göstermiştir.[7]

Aşırı zararlıları dışında hayvanların sağlıklarına zarar veren ve nesillerinin devamını engelleyen itlaf ve zamansız avcılık gibi her türlü faaliyet de bu kaide gereği yasak olmalıdır. İnsanlardan uzakta yaşayan ve onlara zarar vermeleri söz konusu olmayan hayvanlara hiçbir zarar verilemez, nesillerini yok etmeye sebep olacak bir faaliyete girilemez. Bunları gereksiz yere öldürmek yasaktır.

Fakat, *"O Allah yeryüzündeki her şeyi sizin için yaratmıştır"*[8], *"Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık ... onları yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."*[9] ve benzeri ayetlerine dayanan "her şeyin insan için yaratıldığı ve onun hizmetine verildiği"ne ilişkin genel İslam kuralı gereğince bu hayvanlar kesilip etleri yenebilir.

Ancak onda da merhameti elden bırakmamak ve mümkün oranda hayvana eziyet etmemek esastır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) hayvanları kesmeden önce bıçağı keskinletmek gibi bunu en kolay hale getirecek işlemler yapılmasını emretmiştir.[10] Bu yüzden günümüzde mezbahaneler ile Kurban bayramlarındaki kesim yerleri sıkı denetime tabi tutulmalı ve bu hususlara uymayanlar İslam hukukunda tazir adı verilen kanun koyucuya veya hakime bırakılmış cezalarla cezalandırılabilmelidir.

İnsanları rahatsız eden, zarar veren, hatta hastalık mikropları taşıyabilen haşeratla mücadele; zehirleyerek öldürme tehlikesi bulunan yılan, akrep gibi hayvanları öldürme ve yok etme; insanları korkutan, saldıran, kuduz olma ihtimali bulunan köpekleri –zararından korunmak için başka yol bulunamazsa- öldürmek ve yok etmek de bu kaide dışındadır. Çünkü insanın menfaati hayvanınkinden önceliklidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) bazı hayvanları öldürmeye izin

---

7 Buhari, *Müsakah*, 10, Müslim, Küsuf, 9.
8 Bakara: 29.
9 İsrâ: 70.
10 Müslim, *Sayd ve Zebaih*, 57; *Ebu Davud*, Dahâyâ, 12; *Tirmizî* , Diyat, 14; İbn Mâce , *Zebaih*, 3.

vermiş ve gerekçesini onların "fasık olmaları" yani insanlara eziyet etmeleri ile açıklamıştır.[11]

Hem insanların hem hayvanların önemli besin kaynağı olan bitkilere yönelik, geçici maddi kazançlar elde etmek için yapılan onların türlerini yok edici, yapılarını bozucu her türlü faaliyet bozgunculuk ve ifsad olup İslam hukukunda yasaktır.

İnsanların, hayvanların ve bitkilerin yaşamalarında zorunlu olan hava, su ve toprağa yönelik her türlü zarar ve tahrip de bu kaide gereğince yasak olup gerektiğinde failler uygun cezalarla cezalandırılmalıdırlar.

Çağımızda teknolojinin ilerlemesiyle birlikte tarım, hayvancılık, sanayi ve başka alanlarda üretim artmış, bunlardan elde edilen kâr yüzlere, binlere katlanmıştır. Maddi menfaatinden başkasını görmeyen gözü dönmüş devlet ve insanlar insana, hayvana, bitki, hava, su, toprak vs.ye verdiği zararlara aldırmaksızın bu faaliyetlerini hızla devam ettirmektedirler. Oysa İslam'a göre maddi geliri ne olursa olsun yerküreye ve sakinlerine zarar verecek her türlü üretim ve faaliyet yasaktır, tasvip edilemez.

Her türlü zararı yasaklayan bu kaideye göre, hak arayışı için yapılan gösteri ve yürüyüşlerde hiçbir sebep ve gerekçeyle kimsenin malına ve canına zarar verilemez, çevrede tahripler yapılamaz. Bu tür eylemler, -günümüzde çevre kapsamında gündeme getirilmese de- bariz çevre ihlalleridir. Çünkü zararı kesin ve şahsidir. Birazdan gelecek, "zararın izale edilmesi gerektiği" kaidesine (3. kaide) göre bu tür zararlara göz ardı edilemez; yapana ödettirilerek telafisi ve izalesi yoluna gidilir.

Bu kaidenin birinci cümlesinin açıklaması biterken son olarak şunu da kaydedelim ki, kaideyi açıklarken kullandığımız "yasak" ifadesinden kastımız İslam'ın bunu tasvip etmediğidir. Fakat, yasağın derecesi ve günahın büyüklüğü bakımından her bir zarar diğerinden farklıdır. Bu, çevreye verilen zararın derecesine göre değişir. Dolayısıyla, bunlardan faaliyeti yasak olanlar ancak, zararı hissedilir derecede çok olan, kâr-zarar karşılaştırması yapıldığında zararı ağır basan faaliyetlerdir. Yoksa en basit bir zarardan dolayı bunların yasak olduğu söylenemez.

Kaidenin ikinci cümlesi olan "İslam'da başkalarına zararla karşılık vermek de yoktur" cümlesine gelince; her ne kadar buradaki "ضِرار" kelimesini kimi İslam hukukçuları ilk cümledeki "zarar" kelimesiyle tamamen aynı mânâda alıp bu cümlenin ilk cümleyi destekleyici (tekid) ve pekiştirici mahiyette olduğunu

[11] Buhârî, *Bed'u'l-Vahy*, 16, Müslim, *Hacc*, 71.

söylese de, çoğu fakihler "*Tesis te'kide tercih edilir*"[12] kaidesi uyarınca, ikinci cümlenin öncekinden farklı, yeni bir mânâ ifâde eden bir cümle olmasının daha uygun olacağını tercih etmiş ve kaideyi bizim verdiğimiz mânâda açıklayıp o yönde örnekler vermişlerdir. [13]

Elbette İslam'ın işlenen suçlara getirdiği kısas, had, tazir ve benzeri cezalar bu kaidenin kapsamı dışındadır.[14] Çünkü bunlar suçların önüne geçmek, olmadan engellemek için konmuş caydırıcı cezalardır.[15] Bu maksatla konulan "ceza" elbette "zarara zararla mukabelede bulunmak" ile nitelenemez. Dolayısıyla bunlar bir sonraki "*zarar mümkün oranda baştan engellenir*" kaidesi kapsamındadır.

Kaldı ki, bu cezaları devlet uygular ve insanların ferdî olarak uygulaması sözkonusu olamaz. İnsanlar yapılan zarara ve işlenen suça ferdi olarak karşılık verdikleri ve intikam almaya çalıştıklarında, işte ona "*zararla karşılık verme*" denir.

Kaidenin ikinci cümlesini destekler mahiyetteki Mecellenin 921 numaralı bir maddesindeki, "Mazlum olanın başkasına zulm etmeye hakkı yoktur" kuralında yer alan "başkası" ifadesi genel olup zâlimi de kapsar. Zulme uğrayan kimse ondan en kısa yoldan ve zarar görmeden kurtulmaya çalışabilir, zulme uğramamak için önceden tedbir alabilir, zulmünden kaçabilir, hakkını almak için mahkemeye başvurabilir, başka zalimleri benzer zulümlerden caydıracak eylemlerde bulunabilir. Fakat asla zarara zararla mukabelede bulunamaz, zulme aynısıyla veya benzeri bir zulümle karşılık veremez.[16]

Bu kaideye göre de komşulardan, rakiplerden, iş ortaklarından, meslektaşlardan herbirinin diğerinin yaptığı zarara aynısıyla veya benzeriyle karşılık vermesi, bu yolda tahrip ve yıkıma teşebbüs etmesi caiz değildir. Köylülerin birbirlerinin hayvan ve arazilerine zarar vermeleri, köylerde ve binalarda komşuların birbirlerinden intikam almaları, şirketlerin piyasada yer edinebilmek ve daha çok kazanabilmek için birbirlerine yaptıkları akla hayale gelmez entrika, intikam ve oyunların hepsi bu kapsamda olup İslam hukukunda yasaktır. Birazdan gelecek, "zararın izale edilmesi gerektiği" kaidesi (3. kaide) gereğince her biri diğerine açtığı zararı ödemek zorundadır.

---

12 Yani, bir kelime veya cümlenin kendisinden öncekinden farklı yeni bir mânâ ifâde etme veya öncekini pekiştirme ihtimali olduğunda bunlardan birincisi tercih edilir.

13 Zerkâ, *a.g.e.* s. 165.

14 Emir Padişah, *Teysiru't-Tahrir*, Beyrut Dâru'l-fikr, I/202.

15 Zerkâ, *a.g.e.* s. 165.

16 Zekrâ, *a.g.e.* s. 176; Zühayli, Muhammed, *el-Mezahibu'l-Fıkhiyye ve Tatbikatuha fi'l-mezahibi'l-erbaa,* Dâru'l-fikr, Şam 2006, I/510.

2. Kaide: Zarar Mümkün Oranda Baştan Engellenir " الضرر يدفع بقدر الإمكان" (Mecelle: 31. Madde).

Yani, olması muhtemel zararın baştan önlenmesi gerekir. Mümkünse tamamen engellenir. Yoksa, mümkün olduğu oranda engellenmesine çalışılır, bu yolda bir takım vesilelere ve yöntemlere başvurulur. Kaide, gelecek zararın def'i için meşru her türlü yola ve vesileye başvurmanın vacip olduğunu ifade etmektedir.[17]

Zararı yasaklayan bir önceki kaideyi tamamlayıcı nitelikteki bu kaidenin delili düşmanlara karşı hazırlıklı olmayı emreden Enfal suresinin 60. ayetidir. Müslümanların güçlü olduklarını gören düşmanlar onlara saldırmak istediklerinde bir kez daha düşünecek, saldırmaya kolayca cesaret edemeyecekler, böylece daha az savaş, daha az ölüm ve yıkım olacaktır. Nitekim İslam'da cihad, kafirlerden gelebilecek zararları mümkün oranda önlemek için caydırıcı olarak konmuştur.[18]

Ayrıca İslam'da "koruma tedaviden önceliklidir". (الحماية أولى من المعالجة)[19] Zararı bekleyip olduktan sonra ortadan kaldırmaktansa baştan önlemek hem daha kolay, hem de zarar henüz gerçekleşmeden kaldırılmış olduğundan daha kârlıdır.

İslam'ın suçlara koymuş olduğu cezalar da -daha önce ifade edildiği gibi- kötülüklerin önüne geçme ve zararı baştan engelleme çabası olduğundan, bu kaide kapsamındadır.

Bu kaideye göre Müslümanların fertler, kurumlar ve devlet olarak içki ve uyuşturucu madde gibi zararlı maddelerle mücadele etmeleri, insanların bu belalara müptela olmamaları için çalışmaları gerekir. Devlet toplumu koruma

---

17 el-Ğazzi, *a.g.e.* I/256. Bu kaideye fıkıh kaideleri kitaplarında hem zararın baştan önlenmesine, hem de olduktan sonra giderilmesine dair örnekler zikredilmiştir. Bu, biraz da def kelimesinin her ikisini ifâde etmesinden kaynaklanmıştır. Benzer bir durum sonraki kaide için de geçerlidir; zararın ortadan kaldırılmasını ifâde eden o kaidede de zararın önlenmesi kabilinden örnekler bulmak mümkündür. Ancak biz, her bir kaidenin diğerinden farklı yeni bir şey ifâde etmesi ve alanlarının netleşmesi için, bu kaidenin birinci kısımla, sonrakinin ise ikinci kısımla sınırlandırılmasını daha uygun gördük ve örnekleri bu şekilde vermeye çalıştık. Çünkü her ne kadar birbirlerine yakın olsalar da bu kaidedeki def' kelimesi daha çok "engellemek, itmek, önlemek ve uzaklaştırmak" (Muhtar, Ahmed, *Mu'cemu'l-luğati'l-arabiyye el-muasıra,* Alemü'l-kütüb, Lübnan 2008), sonraki kaidedeki izale ise var olanı kaldırmayı ifade eder. Nitekim Külliyat sahibi "def" kelimesiyle –izale ile aynı mânâya gelen ve bir çok yerde onunla eş anlamda kullanılan- ref' kelimesi arasındaki farkı şöyle açıklar: Def' bir şey gelmeden, ref ise geldikten sonra gidermek/engellemektir (el-Kırımi , Ebu Beka el-Hanefi, *el-Külliyyat*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, I/450).
Kaide ve örnekleri için bkz. Haydar, *a.g.e.* I/42; Zerkâ, *a.g.e.* s. 207; Zühayli, Muhammed, *a.g.e.* I/208; el-Ğazzi, *a.g.e.* I/256.

18 el-Ğazzi, Muhammed Sıdki, *el-Veciz fi izahi kavaidi'l-fıkhi el-külliyye,* Risale yay. Beyrut 1996, I/256.

19 Zühaylî, *Vehbe, el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletuh,* Dâru'l-fikr, I/239;

görevi gereğince bu yolda her imkanını seferber etmeli, örneğin insanların bunlara kolayca ulaşmalarını engellemek için bu maddelerin üretimini ve ticaretini engellemeli, bunun için gerekli kanunları yapmalıdır. Hatta devlet devasa harcamaları göze alarak mesela caydırıcı reklamlar yapabilir, zararlı maddeleri ihbar edenlere ödüller koyabilir. Her bir Müslüman da tüm insanlara karşı sorumluluk bilinciyle hareket ederek bu konuda devlete yardım etmeli, örneğin bu tür zararlı maddelerin üretildiğine, yetiştirildiğine veya ticaretinin yapıldığına dair bir bilgi edindiğinde hiç tereddüt etmeden gerekli makamlara haber vermeli, suçlular en yakınları da olsa ihbar etmelidir.

Yine devlet, çevreye zarar verebilecek her türlü projeye, üretime, faaliyete baştan kırmızı ışık yakmalı, bunlara ruhsat vermemeli, rüşvet gibi yasakları delme yöntemlerine karşı da sert tedbirler almalıdır. Dolayısıyla insanlar bu tür teşebbüslerde bulunmayı akıllarından bile geçirememelidirler.

3. Kaide: Zarar Ortadan Kaldırılır/Kaldırılması Gerekir. "الضرر يزال" (Mecelle: 20. Madde).

Yani, yapılan bir zararın sahibine ödenmesi, telafi edilmesi, etkisinin silinmesi ve devam ediyorsa bir an evvel ortadan kaldırılması gerekir. Çünkü zarar zulümdür, ihanettir. Yapmak yasak olduğu gibi yapmaya devam etmek, edilmesine izin vermek ve onaylamak da haram ve yasaktır.[20]

Kaidedeki "kaldırılır" cümlesi "kaldırılması şarttır, gerekir" mânâsındadır.[21] Çünkü fakihlerin "şöyle yapılır, edilir" türünden haber cümleleri, "yapılması vaciptir, gerekir" mânâsında hüküm cümleleridir.[22]

Mirdavi (ö. 885), fıkhın "zararı def ve faydayı celp" olmak üzere iki temel gayesinden hareketle, birinci kısmı oluşturması sebebiyle bu kaideyi -tamamlayıcı kaidelerle birlikte- fıkhın yarısı saymıştır.[23]

Bu kaide 1. kaideyi tamamlayıcı mahiyette olup ikisi birlikte bütünlük oluşturmaktadırlar.[24] O, zararı baştan yasaklarken, bu yapılan veya var olan zararı ortadan kaldırmanın gerekliliğini ifade etmektedir.

Fakihlerin bu kaideye getirdikleri örneklerden bazıları şunlardır; satıcının sözüyle aldatarak sattığı kimse uğramış olduğu zararı telafi etmek için alış-verişi

---

[20] Haydar, *Dürerü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam,* Terc: Fehmi Hüseyni, Daru'l-Cil, Beyrut 1991, I/37.

[21] Merdâvî, *et-Tahrîr Şerhu't-Tahbîr,* Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 2000, VIII/3846.

[22] Zerkâ, *a.g.e.* s. 179

[23] Merdâvî, *a.g.e.* VIII/3846.

[24] Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1990, I/84; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* Halebi yay. Kahire, s. 85.

feshedebilir, bizatihi gördüğü zararı satıcıya ödettirebilir.[25] Satın aldıktan sonra kusuru ortaya çıkan malı, alıcı, zararı gidermek için geri verme hakkına sahiptir. Kişi malına veya canına saldıran kimseyi püskürtmek ve engellemek için saldırı sayılabilecek hareketler yapabilir. Birinin malını telef eden kimse onu tazmin etmek zorundadır[26]. Dikilen ağaç iyice büyüyüp dalları komşunun arazisine sarktığında dalların kesilerek veya bağlanıp bedene veya içeri çekilerek bu zararın giderilmesi gerekir.[27] Bir kimse yaptığı binayla komşusunun evini odasında kitap okuyamayacak kadar karanlığa boğarsa binayı buna sebep olmayacak şekilde bina etmesi emredilir.[28] Bir kimse birinin arılarının bahçesindeki meyvelerden Yediğinden Şikayetçi Olursa, Arı Sahibinin Arıyı Oradan Uzaklaştırmasına hükmedilir.[29] Bir kimse birinin malını bilerek veya bilmeyerek itlaf ederse onu tazmin ederek zararı giderir. [30]

Bunlar daha çok küçük çapta veya şahsi zararları izaleye yönelik örneklerdir. Günümüzdeki bölgesel ve küresel ölçekteki çok daha büyük zararların izalesi ise daha önemli ve daha geçerlidir.

Bu kaideye göre mesela üretimi yapılan ve dünyanın dört bir tarafında satılan zararlı bir ürün satıştan kaldırılır, imha edilir.

Bu asla, İslam'da haram kılınan israf da değildir. Çünkü israf faydalı maddenin ve eşyanın boş yere veya gereğinden fazla harcanmasıdır. Zira boş yere harcanmayıp duran bir şeyden o kişi veya başkaları faydalanabilecektir. Ancak zararlı maddelerin varlığı yokluğundan kötüdür. Çünkü insanlara hayrı değil şerri, faydası değil zararı dokunur.

2. kaidede insan, hayvan, bitki, toprak, su vs.ye yönelik zararlara bazı örnekler zikretmiştik. Orada zararın yasak olduğuna dair zikredilen her örnek burada o zararın gereği şekilde ortadan kaldırılması gerektiğine örnek olarak zikredilebilir.

4. Kaide. Zarar Misliyle Ortadan Kaldırılmaz "الضرر لا يزال بمثله" (Mecelle: 25 Madde).

Bu kaide bir önceki kaideye getirilmiş kayıt mesabesindedir. Buna göre zararın mümkünse başka zarara yol açmayan bir yolla giderilmesine çalışılır. Zarar kaçınılmaz ise onun baştaki zarardan daha büyük olmaması gerekir. Çünkü

---

25 Zerkâ, *a.g.e.* s. 180.
26 Sübki, *Tacüddin , el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1991, I/41.
27 Haydar, I/37.
28 Haydar, *a.g.e.* I/37.
29 Haydar, *a.g.e.* I/37.
30 Haydar, *a.g.e.* I/37.

bir zararın kaldırılıp yerine benzerinin getirilmesi boş uğraşı, daha zararlının getirilmesi ise zararın artmasına yol açacağından, elbette daha kötü bir çabadır.

O durumda zararı ortadan kaldırmaya yönelik bir girişimde bulunulmayıp vaziyet olduğu gibi bırakılır.[31] Mesela, açlıktan ölmek üzere olan kimse kendisinden bu zararı def etmek için açlıktan ölmek üzere olan başka birinin yiyeceğini zorla alamaz veya diri bir insanın bedenini yiyemez.[32]

Yine muhtaç kimselerin nafakaları usul ve fürularına, yani yukarı doğru akrabaları (anne, baba, dede, nine..) ile aşağıya doğru akrabalarına (çocuklar, torunlar..) ancak onlar zengin olduklarında takdir edilir. Fakir oldukları halde takdir edilecek olursa zarar misliyle izale edilmiş olur. Ebeveynin nafakası ise bundan istisna tutularak kazancı olduğu sürece onları yanlarına almak evlatların zorunlu bir görevi olarak görülmüştür.[33]

Yine bir kimse meşru bir yolla bir arsaya sahip olup oraya ağaç diktikten veya bina yaptıktan sonra başka biri oraya hak kazanırsa; arsa ile arsa üzerine yapılan şeyden hangisi değerliyse orası kendisinin olur ve diğerine diğer malın değerini öder.[34] Burada da hem telefi önleme, hem de zararı en hafifiyle savma çabası vardır.

Bu kaideye göre zararı tespit edilen bir fabrika veya işyeri daha çok zarara yol açacak ve çevreyi daha çok kirletecek bir yöntemle kaldırılamaz.

Filan meyve veya sebzeye zarar veren bir canlı tespit edildiğinde bunu giderecek yöntemlerden aynı derecede veya daha zararlı yöntemler değil zararsız veya daha az zararlı olanın tercih edilmesi gerekir.

Burada zararın derecesi, yani büyüklüğü ve küçüklüğü ya bizatihi kendisinin şiddetli veya hafif olmasına veya dokunduğu insan sayısının çokluğuna ve azlığına göredir. İşte bir sonraki kaidede zarar derecesinin ilk türünün, ardından gelen kaidede ise ikinci türünün kaidesi zikredilecektir.

---

31 Zerkâ, *a.g.e.* s. 195.
32 Haydar, *a.g.e.* I/40; Zerkâ, *a.g.e.* s. 196.
33 Zerkâ, *a.g.e.* s. 199.
34 Zerkâ, *a.g.e.* s. 199.

5. Kaide: Şiddetli Zarar Daha Hafif Zararla Def Edilir. " الضرر الأشد يزال بالضرر الأخف" (Mecelle: 27. Madde).

Yani bir zarar başka bir zarar ile def edilmek zorunda kaldığında ikincisinin daha hafif olması gerekir.

Buna göre esirler fidye verilerek para karşılığında kurtarılırlar. Bir tavuk inci yuttuğunda tavuk sahibi inci parasını ödeyip tavuğunu götürmez, bilakis inci sahibi tavuk parasını ödeyip tavuğu alır ve incisini kurtarır.[35]

Bu kaideye göre günümüzde zararlı maddeler imha edilirken benzer bir zarara yol açacak yöntemlere başvurulamaz. Zararlı bir hayvan türü yok edilirken aynı derecede başka zararlar ortaya çıkaracak her yöntem yasak olup, daha pahalı da olsa zararsız veya zararı daha az başka yol ve yöntemlere başvurulması gerekir. Yol açacağı zarar mutlaka daha az olmalıdır. Örneğin, etrafa zarar veren veya gittikçe tehlikesi artan bir nükleer santral, ancak zararsız veya zararı daha az bir yöntemle imha edilip devre dışı bırakılabilir.

6.Kaide: Genel Bir Zararı Def İçin Özel Zarara Katlanılır. " يُتَحَمَّلُ الضَّرَرُ الْخَاصُّ لِدَفْعِ ضَرَرٍ عَامٍّ" (Mecelle: 26. Madde).

Bu da zararın daha azıyla def'i hususunda, "zararın çokluğu"nun dokunduğu kimselerin çok veya az olmasına göre olduğunu belirten kaidedir. Şüphesiz sınırlı sayıda kişinin geniş kitlelere zararı sözkonusu olduğunda, bunu gidermek o sınırlı sayıda kişinin zararına yol açacak olsa bile, geniş kitlelerin maslahatı göz önünde bulundurularak o zarar ortadan kaldırılır.

Fakihlerin buna getirdikleri örneklerden bazıları şunlardır: Yola sarkan ve oradan geçenler için tehlike arz etmeye başlayan duvarın, sahibinin zararına da olsa yıkılması gerekir. Yine halkın sağlıksız bir din ve sağlık hizmeti almasının önüne geçmek için dalkavuk müftü fetva vermekten, bilgisiz doktor doktorluk yapmaktan engellenir. Normal şartlarda caiz değilken satıcılar gıda maddelerini aşırı yüksek fiyata sattıklarında, halkın zarar görmesini engellemek için, satıcıların zararına da olsa fiyat sınırlaması getirilmesi caiz, fiyat yükselişi aşırı olduğunda ise bu vaciptir.[36]

Caddeye sarkan ve insanların geçişini engelleyen alçak balkon, saçak ve zararlı su kanalının kaldırılması gerekir.[37]

Bu ve benzeri hüküm ve fetva örneklerine dayanarak günümüzde insana ve çevreye zararlı her türlü gıda, ilaç vs. üretimine ve her türlü faaliyete rahatlıkla

---

35 Haydar, *a.g.e.* I/41.
36 İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* I/75.
37 Zühayli, Muhammed, *a.g.e.* I/235.

engellemeler getirilebilir. Belli bir kesimin bu engellemelerden maddi zarar görmesinin önemi yoktur.

7. Kaide: İki Zarardan En Hafifi Tercih Edilir. "يُختار أهون الشرين" (Mecelle: 29. Madde).

Mecelle'nin 28. maddesi olarak yer alan " إذا تعارض مفسدتان روعي أعظمهما ضرراً بارتكاب أخفهما" (İki zarar çatıştığında en hafifi yapılarak en büyüğünden korunmaya çalışılır/en büyüğü def edilmeye çalışılır) kaidesi de buna yakın bir kaidedir.

4. ve 5. kaidelerde mevcut zarar ile onu giderirken ortaya çıkacak başka zarar arasında tercih, bu kaidede ise henüz olmayan ama biri yapmak zorunda kalınan iki zarar arasında tercih konu edilmektedir.[38] Bununla birlikte her birinin örneğinin diğeri için de verildiği görülür.

Bu kaideye göre, yaşamakta olduğu ümit edilen yavrunun ölmüş annesinin karnı deşilerek çıkarılır.[39]

Yine bir kimse 3 metre yükseklikte bir yerden atlamadığı taktirde öldürülmekle tehdit edilirse kendini yere atmalıdır. Çünkü atladığında göreceği zarar daha azdır.[40] Fakat ölme ihtimali büyük olan onlarca metre yükseklikten atlaması istenirse atlamaz; çünkü burada ölmesi kesin olduğu gibi tehdit edenin tehdidini yerine getirmesi kesin değildir. Dolayısıyla ilkinin aksine burada iki şerden en hafifi atlamamasıdır.

İlaç sanayinde de kimi yan etkisi ve zararı çok olan ilaçlarda, ilacın yan etkisi ve zararıyla hastalığın zararı arasında mukayese yapılarak zararı az olan tercih edilmeli, ruhsat belgeleri düzenlerken de bunlar göz önünde bulundurularak karar vermelidir.

8. Kaide: Zararların Def'i Menfaatlerin Celbinden Önceliklidir " دَرْءُ الْمَفَاسِدِ أَوْلَى مِنْ جَلْبِ الْمَنَافِعِ." ((Mecelle: 30. Madde).

Çünkü İslam şerri ve zararı def etmeye büyük önem verir. Yasakları emirlerden, haramları farz ve vaciplerden daha çok önemser.[41]

Dolayısıyla üretim ve ülke ekonomisine katkı gibi gerekçelerle önemli derecede zararı bulunan maddelerin üretimi yapılamaz.

---

38 Zerkâ, *a.g.e.* s. 201.
39 Zerkâ, *a.g.e.* s. 202 (*Dürrü'l-Muhtar'ın Cenaiz* bahsinden naklen).
40 Zühayli, Muhammed, a.g.e I/227; *el-Mevsuatu'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye*, VI/109.
41 Zühayli, Muhammed, a.g.e I/238

Ülke ekonomisine katkı yapacak olsa dahi uyuşturucu ve içki gibi zararlı maddelerin üretimi ve ticareti yasak olmalıdır. Zararı kesin diğer maddeler de böyledir.[42]

Birbirine bitişik ev, işyeri veya arazileri olan komşular, tamamen kendi mülklerinde de olsa birbirlerine zarar verecek tasarrufta bulunamaz, ek yapılar inşa edemezler.[43] İnsanların oturdukları ev ve binaların bulunduğu yer ve binalarda demircilik gibi binaya zarar verecek ve eskitecek, fırıncılık gibi çevreye koku ve duman yayarak insanları rahatsız edecek, büyük iş makinaları bulunan atölye gibi çevreye gürültü yapacak işyerlerinde bu mesleklerin icra edilmesi, bu meslek sahiplerini kârdan mahrum bırakacak olsa da, engellenir. Çünkü zararı def yararı celpten önceliklidir. [44] Ayrıca kişinin, komşularına zarar verecek yerlere çöp atması, onu rahatsız edecek yerlerde çöp poşeti veya bidonu bulundurması caiz değildir.[45] Bu durumlarda mağdur olan taraf komşusundan buna son vermesini isteyebilir, yapmadığında mahkemeye başvurabilir.[46]

Benzer bir örnek olarak, bir kimsenin manifatura dükkanlarının ortasında bir dükkanda demircilik yapmasına, çevreye rahatsızlık verecek yemekhane ve fırın gibi işyerleri açmasına engel olunabilir. [47]

Buna göre var olan tabii nimetleri korumak yeni tabii alanlar oluşturmaktan önde gelir. Mesela mevcut ormanların zarar görmesini ve yok olmasını önlemek yeni orman alanları oluşturmaktan önceliklidir. Halihazırda tarım yapılabilen alanları korumak, oralarda erozyonu önlemek yeni tarım alanları açmaktan önceliklidir. İnsanların güvenliğini sağlamak ve bu yolda tedbir almak onlara dinlenmeleri, eğlenmeleri için parklar ve eğlence merkezleri açmaktan önceliklidir. Devlet de bütçeden para ayırırken bu hususları göz önünde bulundurarak zararı def için daha çok para ayırmalıdır.

9. Kaide: Zararın Eskisi Yoktur "الضرر لا يكون قديماً" (Mecelle: 7. Madde).

Eski; başı bilinmeyen demektir. Mecelle'nin 6. kaidesine göre eskiden beri olan şey, meşru bir esasa dayanıyordur; zann-ı galiple meşru kabul edilip öylece bırakılır.[48]

---

42 Zühayli, Muhammed, a.g.e I/239.
43 Zerkâ, *a.g.e.* s. 205.
44 Zerkâ, *a.g.e.* s. 205; Zühayli, Muhammed, a.g.e I/239.
45 Zerkâ, *a.g.e.* s. 205; Zühayli, Muhammed, a.g.e I/239.
46 Zühayli, Muhammed, a.g.e I/238.
47 Zühayli, Muhammed, a.g.e I/239.
48 Haydar, *a.g.e.* I/24.

Mecelle'nin bu 7. kaidesi ondan (6. kaide) istisna veya ona getirilen bir kayıt mesabesindedir. Zararın eskisi de yenisi gibidir ve onun gibi giderilmesi gerekir. Çünkü zararlı olanın meşru olmadığı kesindir. Zararlı olması onun meşru yolla konulmadığına delildir. Çünkü başkalarına zararın hiçbir meşruiyeti yoktur.[49]

Örneğin birinin eskiden beri bir su veya lağım kanalı komşusunun evine akıyor ve duvarını aşındırıyor veya kuyunun suyunu kirletiyorsa komşusu ondan bunu kaldırmasını talep edebilir.[50]

Aynı şekilde lağımı eskiden beri sokağa akmakta ise onun da meşruiyeti yoktur; ortadan kaldırılması gerekir.[51]

Yine bir kimsenin atık suyu veya lağımı eskiden beri herkesin su içtiği bir nehre akıyorsa eski olmasına bakılmaksızın onu kaldırması emredilir. Çünkü onun meşru olma imkanı yoktur. Zira hiç kimsenin halka zararlı olan böyle bir şeye izin verme yetkisi bulunmamaktadır.

Kaideyi bugüne uyarlayacak olursak; çevreye zararı olduğu, insanlara veya diğer canlılara zararlı olduğu tespit edilen herhangi bir fabrika, kanalizasyon, eskiden beri var olduğuna bakılmaksızın, zararı kesin olarak tespit edildikten sonra kaldırılır. Önceden beri var olması ona meşruiyet kazandırmaz.

B.Zarurretler Hakkındaki Kaideler

Konunun başında belirttiğimiz gibi İslam'a göre çevre insanı ilgilendiren, onu kuşatan her şeydir.

İslam'da zaruri hallere özel durum muamelesi yapılarak farklı hükümler verilmiştir. Bu durumlarda haramın işlenmesine dahi ruhsat ve izin vardır. Fakat herkesin hakkının korunmasını, hibçir hakkın yerde kalmamasını amaçlayan İslam bu hallerde dahi tazmin gibi yollarla hakları korumaya çalışmıştır. Her şeye olduğu değer ve konumu vermeyi önemseyen İslam burada da zaruret hükümlerini sınırsızca kullanmanın önüne geçmek için ona birtakım ölçüler getirmiştir.

Burada biz konuyla ilgili tolpam 4 kaideyi ele alacağız.

10. Kaide: Zaruretler Haramları Mübah Kılar. " الضرورات تبيح المحظورات" (Mecelle: 21. Madde).

İslam hukukunda zaruretler (zaruriyyat) din ve dünyaya ait maslahatların yerine getirilebilmesi için korunması gereken, olmadığında hayatın alt üst olup

[49] Zerkâ, *a.g.e.* s. 101.
[50] Zerkâ, *a.g.e.* s. 102.
[51] Haydar, *a.g.e.* I/24.

düzeninin bozulduğu değerlerdir. Bunlar sırayla din, nefis (can), akıl , nesil ve maldır[52]

Buna göre uzun süre açlık çeken ve hayatı tehlikeye giren kimse normalde haram olan leşi yiyebilir. Lokma boğazında kalan ve boğazından geçirmek için içkiden başka bir sıvı bulamayan kimse içkiden yudumlayabilir.[53] Hasta, başka bir tedavi seçeneği bulunmadığında haram bir yiyecek veya içecekle tedavi olabilir.[54]

Buna göre başkasının malını itlafa zorlanan kimse onu itlaf edebilir. Alacaklısından alacağını alamayan kimse onun malını gördüğü yerde alabilir.[55]

Ancak buradaki tehdit mülci, yani zorlayıcı olmak zorundadır. Onun ölçüsü ise insanın canının veya bir organının yok olması endişesinin bulunmasıdır. Hastalığın artması veya iyileşmenin uzaması da bu kapsamda ele alınmıştır.[56]

11. Kaide: Zaruretler Miktarınca Takdir Edilir (Mecelle: 22. Madde).

Bu, bir önceki kaidenin kaydı mesabesindedir. Zira zaruret sebebine dayanan mübahlık hükmü mutlak bir mübahlık olmayıp zaruret miktarıyla sınırlıdır. Mesela aç kalan kimse haramdan doyacak kadar değil ölmeyecek ve hayatını devam ettirecek kadar yiyebilir.[57] Doktor hastasının mahrem yerlerine bakmak zorunda kaldığında sadece tedavi için bakması gereken yerlerine bakabilir, diğer yerlerine bakamaz.[58]

Buna göre ilaçlara, yan etkileri ve zararları bulunan maddelerden ancak ihtiyacı görecek kadar konulmalıdır.

12. Kaide: Mecburiyet Başkasının Hakkını İptal Etmez. " الاضطرار لا يبطل حق الغير" (Mecelle: 33. Madde).

Yani kişi zaruret halinde dahi başkasının hakkını çiğneyemez. Zaruret hali ona bu hakkı tanımaz. Çünkü bu zaruret hali ona bazı şeyleri yapmayı helal kılsa da asla başkasının hakkını iptal etmeyi meşru kılamaz. Dolayısıyla zaruret hakkını

---

52 Baktır, Mustafa, *"Mekasidu'ş-Şeria" mad.* İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İFAV, İstanbul 2006, III/1212.

53 Zerkeşi, *el-Mensur fi'l-kavaidi'l-fıkhiyye,* II/317; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir, I*/73

54 Hamevi, *Ğamzu Uyuni'l-el-Besair,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1985, I/275.

55 Zerkeşi, *el-Mensur fi'l-kavaidi'l-fıkhiyye,*Kuveyt Evkaf Bakanlığı yay. 1985, II/317; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* I/73;.

56 Sıdki, *a.g.e.* I/244; Baktır,"Zaruret" mad. İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, IV/2200.

57 İbn Sübki, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* I/45; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* I/73; Baktır, *"Zaruret" mad.* İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, IV/2200.

58 el-Ğazzi, *a.g.e.* I/239.

kullanırken başkasına açtığı zararı daha sonra tazmin ederek telafi etmek zorundadır.

Mesela zaruret halinde başkasının yiyeceğini yiyen veya kendisine saldıran bir hayvanı öldürerek etkisiz hale getiren kimse onları tazmin eder. Fakat hayvan saldırgan olup insanlar sahibinden onu bağlamasını istemişlerse o durumda tazmin etmez.[59]

Batmakta olan kayıktan yükü hafifletmek için birinin malını denize atan kimse onu tazmin eder.[60]

Birini öldürmeye zorlanan ve tehdit edilen kimse, kendi ölümünü göze alması pahasına da olsa, o kişinin canına kıyamaz.[61] Aksi takdirde cezasını çeker.

Yine başkasının malını itlafa zorlanan kimsenin buna yetkisi yoktur. Yaptığı takdirde açtığı zararı ödemek zorundadır.[62]

Zaruretle ilgili bu üç fıkıh kaidesini çevre korumasına uyarlayacak olursak; 10. kaideye göre insanın hayatı ve sağlığı için zorunlu olması durumlarında diğer varlıklara zarar vermede bir beis yoktur. Mesela zararlı hale geldiği kesinleştiğinde, zorunlu olarak, belli bir hayvan veya bitki türünün yok edilmeye çalışılmasında bir sakınca yoktur.

Uzak bir olasılık da olsa, örneğin belli bir arı türü belli metallerin etkisiyle insanlara saldırgan bir hale gelirse onun itlaf edilmesi helaldir, bunda hiçbir beis yoktur.

Fakat verdiğimiz örneklerde 11. ve 12. kaidelerin de göz önünde bulundurulması gerekir. Mesela 11. kaide uyarınca zaruret hükmüne sadece zaruret hali süresince ve zaruret miktarınca başvurulabilir. 12. kaide uyarınca da bunlar yapılırken başka insanlara veya insanların mallarına zarar verilemez, verilse de tazmin edilmesi gerekir.

Bununla birlikte belli bir hayvan veya bitkiyle mücadele zorunlu hale geldiğinde, itlaf sebebiyle tazmin gerekmemesi gerekir. Çünkü genel bir zorunluluk hali vardır ve daha önce geçen 6. kaide gereği genelin menfaati şahısların menfaatinden öndedir.

---

59 el-Ğazzi, *a.g.e.* I/244.
60 el-Ğazzi, *a.g.e.* I/244.
61 Baktır, *"Zaruret" mad. İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi,* IV/2200.
62 Zerkâ, *a.g.e.* s. 213.

13. Kaide: İhtiyaç Genel Olsun Özel Olsun Zaruret Yerine Konur "الحاجة تنزل منزلة الضرورة، عامة كانت أو خاصة" (Mecelle: 32. Madde).

İslam hukukunda ihtiyaçlar (Haciyyat); insanın dünyevî ve dinî vazifelerini yerine getirmesinin önündeki zorluk ve meşakkatin kalkması ve bunların kolay hale getirilmesi için ihtiyaç duyulan şeylerdir.[63]

Zaruretler hakkındaki detay kaideleri burada da uygulayacak olursak, şu kaideleri burada da rahatlıkla söyleyebiliriz: "İhtiyaçlar miktarınca takdir edilir". "İhtiyaçlara göre davranmak başkalarının hakkını iptal etmez."

Bu kaideyi günümüze uyarlayacak olursak; bir yolun orman veya bağ-bahçeden geçmesi gerekip başka yer imkansız veya çok daha pahalı ise yolun oradan geçmesinde ve ağaçların kesilip, bağ bahçelerin tahrip edilmesinde bir beis yoktur. İslam burada kör bir çevrecilik yaparak insanları zor duruma düşürecek veya daha büyük zarar görmelerini sağlayacak hükümler koymaz. Fakat bunda dikkat edilecek husus, verilen izni ihtiyaç miktarıyla sınırlayan 11. kaide gereğince yolun ihtiyaçtan daha geniş yapılmamasıdır. İhtiyaç hallerinin başkalarının hakkını iptal edemeyeceği kaidesi (12. kaide) gereğince de bahçesinden geçirilen kişiye onun değerinin ödenmesi gerekir.

C.Diğer Kaideler

14. Kaide: Yöneticinin Halk Hakkındaki Tasarruflarında Maslahat Esastır "التصرف على الرعية منوط بالمصلحة" (Mecelle: 58. Madde).

Yani, halk kabul etsin veya etmesin, yöneticinin onlar hakkındaki uygulamalarının geçerli ve mahkemece bozulamaz olması, dini veya dünyevi birtakım faydaların bulunmasına bağlıdır. Fayda varsa uymaları ve uygulamaları gerekir, yoksa yöneticinin uygulaması reddedilir. Çünkü yöneticiye insanların faydalarına çalışmaları emredilmiş, bunu terk edene tehditte bulunulmuştur. Nitekim Allah Rasulü (s.a.v) "Kim bu ümmetin işlerinden bir işin başına geçip de onları iyiliğiyle kuşatmazsa cennetin kokusunu alamaz."[64]buyurmuştur.

Buna göre devlet yöneticisi veya tayin ettiği kimse hiçbir yakını bulunmayan ölünün katilini affedemez. Çünkü bu hak halkın olup devlet başkanı menfaatlerinde halkın vekilidir. Karşılıksız afta ise halkın veya ölenin yararına

---

[63] Baktır, *"Mekasidu'ş-Şeria" mad. İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi,* III/1213.

[64] er-Razi , Ebû Kasım Temmam, hadis no: 1507, II/193; el-Asbahani , Ebû Nuaym, *Tarih-i Asbahan,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I/180; Beyhaki, *Şuabu'l-İman,* Bombay 2003, no: 6979 IX/472; *Müsned-i Şihab el-Kuzai,* Müessesetü'r-Risale , Beyrut 1986, no: 804, II/21.

hiçbir şey yoktur. Onun tek yetkisi ise kısas uygulamak veya belli bir bedel karşılığında sulh yapmaktır.[65]

Diğer devlet görevlileri, kadı (hakim), vakıf nazırı, veli ve vasi de devlet başkanı gibidir.

Örneğin kadı birine ihtiyacı olmaksızın devlet hazinesinden bir mal verir, kimsesiz çocuğun malını veya vakıf malını hibe ederse bunların hepsi geçersiz sayılır.[66]

Vakıf nazırı vakıf malını çok ucuza kiraya veremez. Veli veya vasi çocuk adına onun zararına bir sulh yapamaz.[67]

Bu kaideyi günümüzde çevre konularına uyarlayacak olursak; devlet başkanı, valin , hakim veya herhangi bir devlet görevlisinin halka, çevreye apaçık zarar verecek herhangi bir karar alma ve icraatta bulunma yetkisi yoktur. Bunu yaptığı taktirde diğer makamlarca uyarılabilmeli, mahkemeye verildiğinde mahkeme onların bu uygulamasını bozabilmeli, lehine karar verse bile temyiz mahkemesi veya üst mahkemelerden biri tarafından bu karar bozulabilmelidir.

15: Kaide. Alması Haram Olan Şeyi Vermek de Haramdır. "ما حرم أخذه حرم إعطاؤه" (Mecelle: 34. Madde).

Yani hiç kimsenin alması veya faydalanması caiz olmayan şeyi karşılıksız veya bedel karşılığında başkasına vermek de caiz değildir, haramdır. Çünkü onu başkasına vermek onu harama çağırmak, haramı işlemeye yardım ve teşvik etmek demektir. Dolayısıyla bu kimse ona günahında ortak olmaktadır.[68] Yüce Allah ise *"İyilik ve takvada yardımlaşın, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın"* buyurmuştur.[69]

Buna göre rüşvet ve faizi almak haram olduğu gibi vermek de haramdır. Kahinin kahinlik yapması ve karşılığında para alması haram olduğu gibi ona gitmek ve para vermek de haramdır.[70]

Bu kaideye göre günümüzde yemesi, içmesi, kullanması haram olan, insana, bitkilere, hayvanlara ve bir bütün çevreye zarar veren her maddenin üretilmesi, ithal edilmesi, satılması, ücretsiz dağıtılması, hediye edilmesi de haramdır.

---

65 Zerkâ, *a.g.e.* s. 309.
66 Haydar, *a.g.e.* II/57.
67 Zerkâ, *a.g.e.* s. 310
68 Zekeriyya el-Ensârî, *Esna'l-Metâlib*, Dâru'l-Kütübi'l-İslami Beyrut, I/569;
69 Maide: 6.
70 Hamevi, *Ğamzu Uyuni'l-besair*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, I/449.

16. Kaide: Salt Tahmine İtibar Olunmaz "لا عبرة للتوهم" (Mecelle: 74. Madde).

Bu kaideye göre bir şeyin çevreye zarar verdiği ispat edilmedikçe helal ve kanuni sayılır. Çünkü "eşyada aslolan mübahlıktır". Dolayısıyla salt tahminlere dayanarak bir şeyin zararlı olduğuna hükmedilemez, yasaklanamaz. Sadece, çevreye zararı kesin veya kuvvetle muhtemel olan şeylerin üretimi engellenebilir.

Sonuç

İslam'ın hukukun temelini oluşturan ve her zaman müracaat edilen bu kaideleriyle koyduğu tüm hükümlere bakıldığında onun insanların dünya ve ahret mutluluklarını hedeflediği, huzur ve emniyetlerini sağlamaya, menfaatlerini temin edip zararlardan korumaya çabaladığı açıkça görülür.

Bu kurallara bağlı kalındığında asayiş ve huzurun hâkim olduğu bir mahalle, şehir ve ülke ile temiz bir hava ve suya; bitki ve hayvan türlerinin muhafaza edilerek yüce Allah'ın koymuş olduğu müthiş ahenk ve dengenin korunduğunu bir yerküreye; barış, hoşgörü ve diğerkamlığın hakim olduğu bir dünyaya kavuşulabilecektir. Aksi takdirde din dâhil hiçbir dizginleyicisi bulunmayan bireysellik, ihtiras ve menfaatperestliğin hâkim olduğu günümüz insanı kanunlarını da bu yönde yapacak, bir bütün gezegenimizin yok olmasına bile onay verebilecektir.